

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland

Nr 2 1969

ale

Historisk tidskrift för Skåneland

utges av De skånska landskapens historiska
och arkeologiska förening.

Redaktör

Antikvarie Carin Bunte, Lund

Redaktionskommitté

Preceptor Erik Cinthio, Lund

Landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund

Fil. lic. Gert Jeppsson, Lund

Docent Lars-Olof Larsson, Lund

Intendent Bengt Salomonsson, Malmö

Intendent Gustaf Åberg, Simrishamn

Föreningens styrelse

Preceptor Erik Cinthio, Lund, ordf., intendent Bengt Bengtsson, Lund, v. ordf., antikvarie Nils Nilsson, Lund, sekr., docent Lars-Olof Larsson, v. sekr., museichef Bengt-Arne Person, Varberg, kassör samt docent Hilbert Andersson, Ystad, professor Nils-Arvid Bringéus, Lund, antikvarie Carin Bunte, Lund, professor Bertil Ejder, Lund, landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund, museiintendent Lars-Göran Kindström, Hälsingborg, professor Sven Kjällerström, Lund, docent Gösta Lindeberg, Lund, stationsmästare Sven Nöjd, Örkelljunga, professor Birgitta Odén-Dunér, Lund, disponent Birger Persson, Ystad, professor Jerker Rosén, Lund, landsantikvarie Egon Thun, Kristianstad, greve Hans Wachtmeister, Johannisus, kyrkoherde Gunnar Wallin, Skurup, intendent Gustaf Åberg, Simrishamn. Hedersledamot: professor Jörgen Weibull, Århus.

ALE utkommer med 3 häften årligen. Brev och manus till redaktionen adresseras till antikvarie C. Bunte, Winstрупsgatan 10, 222 22 Lund, tel 046/12 66 09.

Medlem erhåller tidskriften kostnadsfritt. Årsavgiften 15:— kan insättas på De skånska landskapens historiska och arkeologiska förenings postgiro-konto Lund nr 24 68 31, c/o museichef B.-A. Person, 432 00 Varberg.

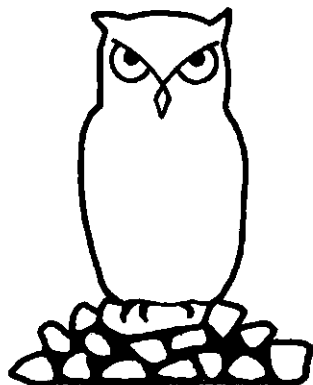
Vinjetten: Viktlod om ett engelskt pund, funnet i en 1600-talsbrunn på stadsbibliotekstomten i Lund.

Uppdrag för utgrävare

Riksantikvarieämbetets

uppdragsverksamhet 1968

Av Björn Ambrosiani

Många fornlämningar måste i dag ge vika för modern bebyggelse, vägar, flygfält o. s. v. De undersökes och borttages sedan riksantikvarieämbetet lämnat sitt tillstånd därtill. I dagens samhälle, där tid ofta betyder mycket pengar, är det angeläget att den undersökning, som måste föregå varje enskild fornlämnings borttagande, utföres utan större dröjsmål. För att tillmötesgå kravet på snabb behandling har en särskild undersökningsavdelning inrättats vid riksantikvarieämbetet. För denna s. k. uppdragsverksamhet redogör dess chef, 1e antikvarie Björn Ambrosiani.

Skåne och Halland är ett par av de mest särpräglade kulturlandskapen i Sverige. Overallt påträffas boplatser från de förhistoriska och medeltida perioderna. Overallt ligger gravhögar och gravfält. Dessa fornlämningar har tyvärr alltför ofta blivit skadade genom den kraftiga uppodlingen under de senaste hundra åren. Tidigare låg de relativt skyddade i de öppna betesmarkerna.

Under de senaste årtiondena har emellertid en ny press på detta kulturlandskap tillkommit. En storstadsregion hål-

ler på att uppstå längs Öresund. Marken tas i allt högre grad i anspråk för bostadsbebyggelse, industrier, vägar och flygfält. Därvid påverkas ett mycket stort antal tidigare skadade fornlämningar och i viss mån även sådana monument som fortfarande är väl synliga och oskadade.

Fornminneslagen skyddar dessa företeelser, men lagen medger på vissa villkor att fornlämningar får borttagas då deras värde inte står i rimligt förhållande till deras bevarande för framtiden.

Granskningen och bedömningen av fornlämningarnas skyddsvärde och skyddsområden, d. v. s. den frizon som enligt lagens 3 § hör till fornlämningen, sker genom landsantikvarieorganisationen och riksantikvarieämbetet. Kostnaderna för undersökning eller annan dokumentation av det som skall borttagas kan i skälig omfattning åläggas markägarna eller exploatören.

De antikvariska myndigheterna har sedan länge haft förmånen att för utgrävning av fornlämningar, som måste borttagas i Skåne ha tillgång till kunskaperna och kapaciteten hos Lunds Universitets Historiska Museum. Så gott som alla undersökningar har utförts av museets tjänstemän och studenter. Löne-kostnaderna har då i regel icke debiterats uppdragsgivaren utan endast rese-, traktaments- och materialkostnader. Detta har inneburit en betydande subvention till markägare och exploatörer i denna del av landet.

Med den hårt pressade studiegången och de ökande studentkullar, som under senare år har tillkommit, tycks det inte längre bli möjligt för universitetsinstitutionen att hjälpa till på detta sätt. De lokala kulturminnesvårdande myndigheterna, i första hand landsantikvarierna, har heller icke med nuvarande organisation möjlighet att själva åtaga sig sådana uppdrag av större omfattning, då deras resurser måste koncentreras till deltagandet i samhällsplaneringen och vården av kulturlandskapet. Under 1967—68 har därför andra vägar måst prövas. Sedan ett antal år finns vid riksantikvarieämbetet i Stockholm en uppdragsverksamhet, som skall biträda ämbetet och landsantikvarierna med undersökningar, för- anleda av den alltmer omfattande markexploateringen.

Uppdragsverksamheten, UV, är uppbyggd med en central arbetsledning i Stockholm och lokala platsledarområden, vilka kan förläggas till trakter där lämpliga arbetsobjekt finns. Ett sådant platsledarområde förlades därför till Skåne. Norra Halland har ingått i ett västsvenskt platsledarområde tillsammans med Västergötland, Bohuslän, Dalsland. I södra Halland har liksom tidigare landsantikvarien svarat för utgrävningarna av detta slag.

Målsättningen är, som vid allt arkeologiskt arbete, att dokumentera mänsklig verksamhet och påverkan på landskapet. Detta sker på många sätt, genom inventering, fotografering och slutligen utgrävning av sådana objekt, som kräver ett noggrannare studium för att ge ifrån sig sina upplysningar. Den tid, som står till förfogande för att genomföra en undersökning, förorsakad av markexploatering, är i regel rätt begränsad — byggherrarnas grävskopor och grustagens schaktmaskiner väntar otåligt på att få omforma marken — liksom de ekonomiska resurserna. Undersökningsmetoderna måste anpassas därefter, givetvis utan att avkall därför ges på den noggrannhet och omsorg, som krävs för en uttömmande dokumentering.

Kostnaderna är relativt konstanta per tidsenhet medan däremot grävningsvolymen kan växla starkt beroende på vilken typ av fornlämning, som berörs. Ett kraftigt kulturlager, som bildats genom upprepade bosättningar under lång tid, tar längre tid i anspråk än ett tunnt skikt, som utgör spåren efter en enda kortvarig vistelse, en gravhöj med komplicerad uppbyggnad kräver mer än en flack stensättning o. s. v. För att klara uppdragen på de ovan omnämnda ekonomiska och tidsmässiga villkoren måste

de relativt få platsledarkompetenta arkeologer, som finns, ansvara för en relativt sett stor volym, spridd på flera platser, vilket kompenseras genom insats av teknisk personal och utrustning i avsevärt större omfattning än vad man tidigare har ansett vara möjligt. En mycket stor del av det arkeologiska arbetet är ren jordförflyttning. Denna genomföres numera så maskinellt som möjligt. Framrensning av konstruktioner sker om möjligt med tryckluft, och den i många fall mycket tidskrävande uppmättningsritningen har i stor utsträckning ersatts med lodrät tagna foton, åstadkomna med hjälp av specialkonstruerade fototorn. Genom sådan rationalisering kan arbetstidsinsatsen hållas nere och de vetenskapliga resultaten ändå hållas på en hög nivå. Det är också viktigt att platsledaren förses med kontorspersonal för att möjliggöra en snabbare framställning av redogörelser för undersökningarna. Rapporterna skall så fort som möjligt tillställas ämbetet, landsantikvarien, uppdragsgivaren, samt i Skåne Lunds Universitets Historiska Museum. De fynd, som påträffas vid grävningarna, tillföres antingen Statens historiska museums samlingar i Stockholm eller tilldelas något av de större lokala museerna.

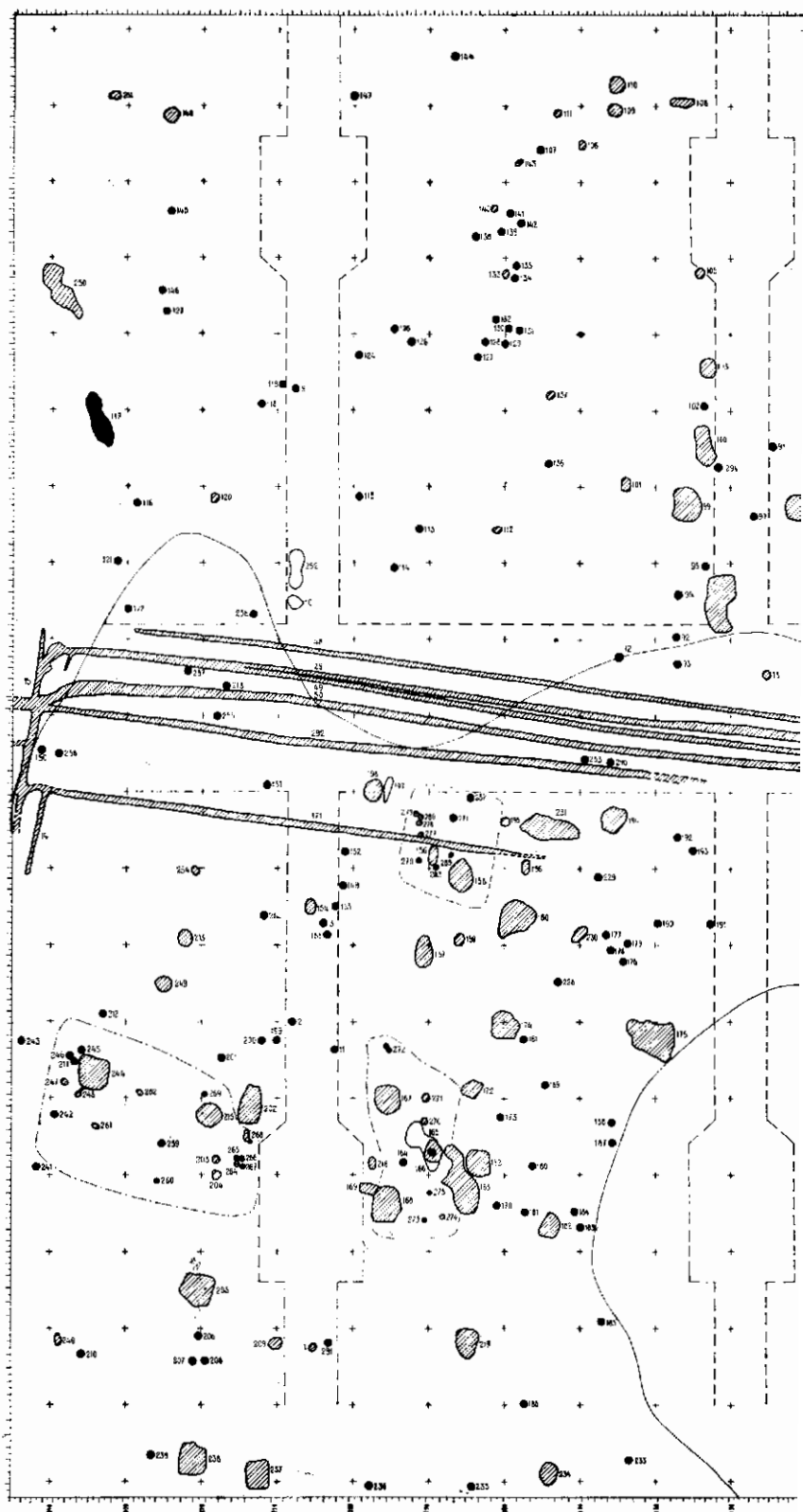
Det torde stå klart, att en organisation av detta slag i allt högre grad måste bygga på helårsanställd personal. Grävningssäsongen kan inte begränsas till de korta somarmånaderna. Man måste nå fram till en rytm i undersökningarna av annat slag och utnyttja en större del av året, helst hela den snöfria delen. Slutligen bör man även kunna överbygga vintermånaderna, vilket emellertid förutsätter att man kan täcka in grävningsplatsen. Därigenom skulle den fasta personalen också kunna användas bättre he-

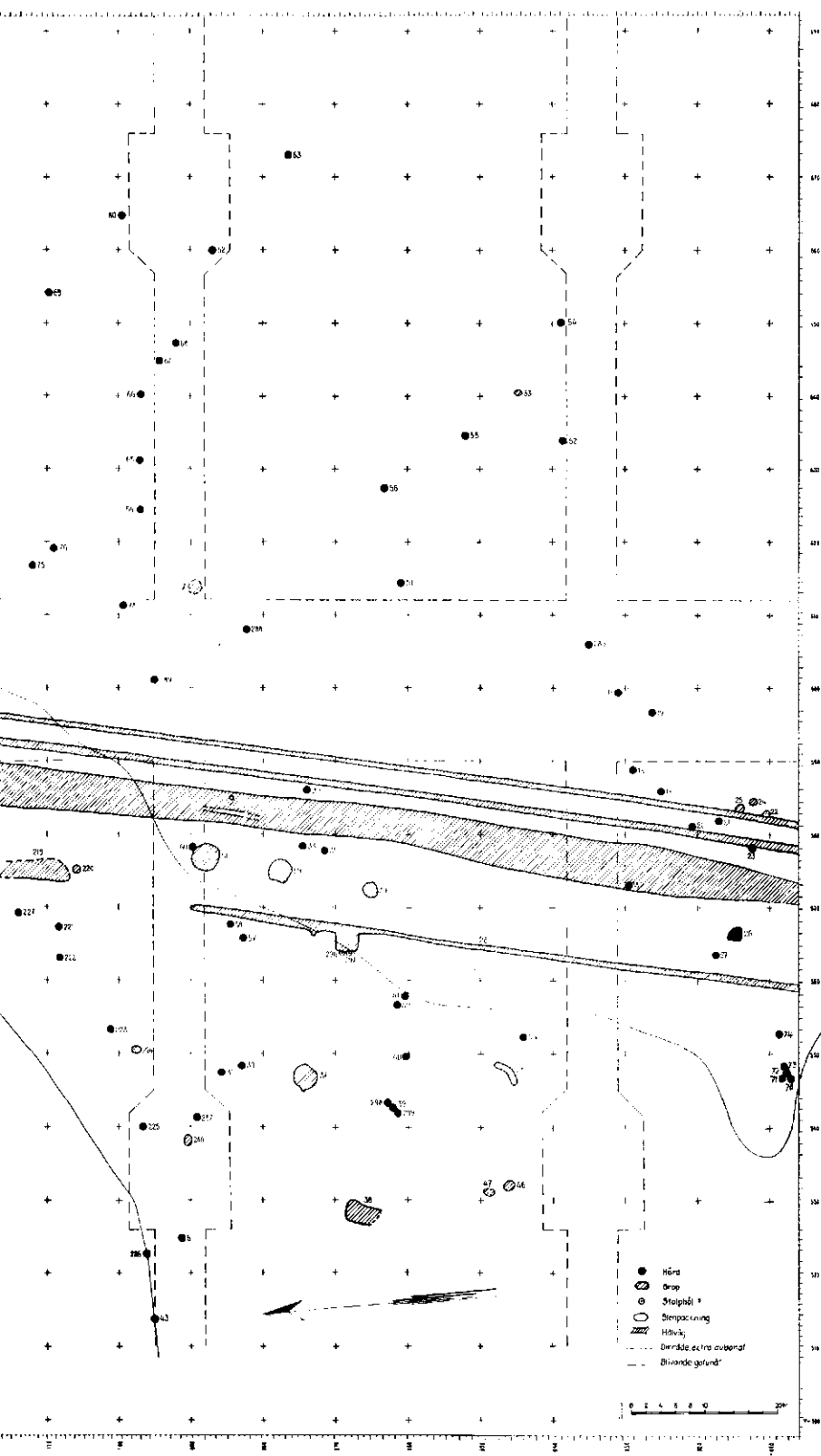
la året och arbetsbelastningen i någon mån utjämnas.

Dessa principiella resonemang prövades i samband med 1967—68 års arbeten i Skåneområdet. Assistenten vid historiska museet i Lund, Rolf Petré, tjänstgjorde som platsledare vid UV och genomförde ett antal grävningar runt om i landskapet. Under hösten 1968 måste emellertid organisationen förstärkas med personal från andra delar av landet. Sammanlagt har under denna tid 7 uppdrag genomförts i Skåne och ett par i norra Halland. Försök gjordes därvid att genomföra en stor högundersökning på Ättekulla-området i Hälsingborg under tält. UV fick genom tillmötesgående från en tälttillverkare låna en gammal tältduk för detta ändamål. Konstruktionen visade sig ge ett tillfredsställande skydd för arbetsplatsen även under relativt stränga vinterförhållanden. Tyvärr härjade emellertid på nyåret 1968 ett par synnerligen kraftiga stormar i Syd-Sverige, varvid duken slets sönder och icke var möjlig att laga. Undersökningarna måste därför avbrytas för resten av vintersäsongen. De genomfördes slutgiltigt under påföljande sommar.

En annan undersökningstekniskt sett synnerligen intressant utgrävning skedde inom ett blivande tomtområde vid Lomma utanför Malmö. I samband med avbaning av gatorna inom området påträffades ett fåtal spridda härdar och enstaka bruksföremål. Dessa indikationer antydde, att hela det ca 5 ha stora området var en sammanhängande boplats. En realistisk bedömning visade att en undersökning endast skulle kunna få stickprovskaraktär och att målsättningen i första hand måste inriktas på en friläggning och kartering av de befintliga boplatzresterna i området. En av UV:s

Riksantikvarie-
ämbetets upp-
mätning av bo-
platsområdet
vid Lomma
(Vinstorp),
Lomma socken,
Skåne.

första män, fil. kand. Gösta Magnusson, följde därför avbaningen av området och karterade i samband därmed ca 300 konstruktioner av olika slag. Den upprättade schaktplanen framgår av figur 1.

En del av de framkomna anläggningarna undersöktes sedan fullständigt medan andra endast registrerades till utseende, storlek och djup. Alla fynd som påträffades i anslutning till anläggningarna tillvaratogs för att möjliggöra en datering. Den tillämpade, översiktliga metodiken synes här ha givit betydande resultat och kan kanske ligga till grund för en vidare utveckling.

Glädjande nog är allmänheten intresserad av att få ta del av resultaten av undersökningar av detta slag. En liten specialutställning i en skola i Lomma visade därför under våren 1969 schaktplanen, några foton och ett par montrar med fynd från utgrävningen.

I övrigt hänvisas till efterföljande katalog över de olika undersökningarna inom Skåne och Halland 1968. Programmet för 1969 synes icke bli så omfattande vad beträffar Skåne. Däremot fortsätter det i ökande omfattning i norra Halland, där UV nu har ett platsledarkontor i Kungsbacka.

HALLAND

Lindome sn, Lindome

I samband med utbyggnad av E 6 söder om Göteborg påbörjades undersökningen av gravfälten nr 2 och 10 vid Sagsjön i Lindome. På gravfält nr 2 påträffades sammanlagt ett 60-tal anläggningar, stensättningar av varierande storlek. Undersökningen slutföres 1969.

Värö sn, Bua

I samband med iordningställande av tomtmark kring villabebyggelse undersöktes en liten stensättning, fornlämning nr 179:2. Den ingick i ett boplatslager med riklig förekomst av keramik, flinta, smältdeglar och slagg. Graven innehöll brända ben och möjligen krukskärvor. Bopplatsen tillhör bronsåldern.

Värö sn, Lahall

I Väröområdet förbereddes de kommande undersökningarna på den planerade sulfatfabrikens område i Lahall genom flygfotografering av kulturlandskapet.

Värö sn, Skällåkra (Ringhals I)

Inför utbyggnaden av Ringhals atomkraftverk undersöktes en grupp rösen på hällmark invid det blivande stationsläget. I samband härmed påträffades tre stensättningar av annan typ omedelbart intill rösen. Det största röset var ca 20 m. i diam. och upplagt omkring ett större flyttblock. Det hade ett par väl lagda kantkedjor av utvalt stenmaterial. Både i rösefyllningen och i de övriga stensättningarnas fyllning påträffades rikligt med flinta. Keramikkoncentrationer påträffades i flera av anläggningarna. Den var helt oörnerad. Bronsålder?

Värö sn, Biskopsbagen (Ringhals II)

I samband med utbyggnaden av det stora atomkraftverket vid Ringhals har fältarbetena för en etnologisk undersökning av nuvarande bebyggelse i området genomförts. Särskilt intresse har ägnats uppmätning och beskrivning av Biskopsbagens by.

Gravfält nr 2 i Lindome är ett av de största undersökta i västsverige. Det var före utgrävningen helt övervuxet av skog. Sammanlagt framkom vid avtorvningen ett 60-tal anläggningar. Gravfältet kommer att borttagas efter undersökningen. Nya E 6 går tvärs över området.

Foto L. Bergström, Raä. Godkänd av Fst för publicering.

Biskopshagens by i Värö ligger i ett kargt, öppet, betespräglat kustlandskap med berghälar och strandängar. Vattenfalls atomkraftverk Ringhals skall byggas här.
Foto L. Bergström, Raä. Godkänd av Fst för publicering.

Hälsingborgs stad, Ättekulla

Ättekullaområdet i Hälsingborg är sedan gammalt känt för sina rika bronsåldershögar, av vilka många undersöktes redan på 1800-talet. En stor grupp av dessa högar har infogats i ett grönområde, men genom planeringen för ett industriområde kommer ett par välbevarade och ett antal överplöjda högar att behöva borttagas. De arkeologiska utgrävningarna av dessa påbörjades under vintern 1967—68. De har senare fortsatt under hela 1968 och kommer att återupptagas under 1969.

Den största högen, Klåhög, var ursprungligen ca 25 m. i diam. och ca 4 m. hög. Den var uppbyggd i tre skikt av torvor med kärnrösen och kantkedjor. Antalet sekundärgravar var relativt litet. I centrum påträffades sammanlagt 3 skelettgravar med spår av ekkistor. En av dessa innehöll en bronsdolk i slida. Centralgraven kan därigenom dateras till bronsålderns andra period.

De sex undersökta överplöjda högarna visade sig vara så starkt skadade, att några väsentliga uppgifter om deras konstruktion ej gick att erhålla. Endast i ett par fall påträffades fynd, keramik. Det är troligt, att åtminstone någon av dessa högar tidigare var plundrad eller utgrävd.

Ivetofta sn, Brogården

Inför utbyggnaden av Bromölla ålderdomshem fortsattes de sedan ett tiotal år pågående utgrävningarna av en omfattande bronsåldersboplats. Inom det nu aktuella området var skiktet omrört genom plöjning. Därunder påträffades ett

ca 0,1 m. djupt orört kulturlager med sammanlagt ett 20-tal härd- och smältgropar samt rester av en byggnad. Stora mängder bränd lera och keramik påträffades. Däribland fanns rikligt med degel- och gjutformsfragment. En undersökning av sädesavtryck i keramikmaterialet har givit goda resultat. Bl. a. har avtryck av hirs spårats för första gången i Sverige.

Lomma köping, stg 1173, Karstorp

I samband med gatuarbeten inom ett planerat villaområde omedelbart öster om Lomma köpings bebyggelse påträffades ett antal härdar i gammal åkermark. De fortsatta schaktningsarbetena kontrollerades och vissa utgrävningar företogs. Därvid påträffades sammanlagt 293 indikationer i form av härdar, stenväggningar, humusfyllda gropar och rännor (fig. 1). Av särskilt intresse är ett antal av de större humusfyllda groparna, rester av s. k. grophus. Fyra sådana undersöktes mera noggrant. Därvid påträffades dels olika konstruktionsdetaljer, dels rikligt med keramik och obrända ben. Framför allt ett av husen var fyndrikt: ett likarmat bronsspänne, två kammar, en rund slipsten med hål för vevaxeln, en bennål, silkärlskeramik, ytterligare krukskärvar. Fynden daterar anläggningen till vikingatiden. Övriga grophus var mindre rikt utrustade samt i regel grundare.

Till stenåldern kunde ett par av stenväggningarna dateras, då de visade sig innehålla gravfynd med flintdolkar. Den ena graven innehöll även stenålderskeramik. De torde tillhöra senneolitisk tid. Huvuddelen av härdarna och även de över hela fältet löpande rundbottnade rännorna, troligen rester av ett hålvägsystem, går däremot inte att datera.

Näsums sn, Gudahagen

Professor Holger Arbman undersökte år 1967 en del av den märkliga fornlämningen Gudahagen, en rektangulär stensättning av resta hällar. Därvid påträffades i anläggningens centrum ett antal gravar, varav en skelettgrav kunde dateras till 900-talet.

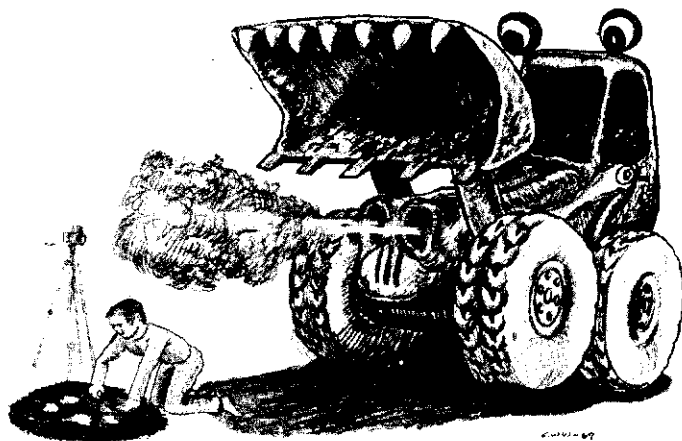
Denna undersökning kompletterades 1968 genom vissa återställningsarbeten samt en utgrävning av hägnadens NO hörn. Det visade sig därvid att spåren av gropar och fundament för de omkullfallna hägnadsstenarna var tydliga och att förutsättningarna för en restaurering av monumentet är goda. Brända ben, flintavslag och en blå glaspärta i sekundärt läge tillvaratogs.

Näsums sn, Östad 3:48

I samband med utvidgning av en grustäkt undersöktes här ett röse, till största delen bestående av odlingssten och skrot.

Österslöv sn, Karsholm

Med anledning av en planerad grustäkt undersöktes en mindre hög med kantkedja och kärnröse, uppbyggt i två etapper. Ursprungligen låg här en flat stensättning över bengropar och en urnegrop. Denna konstruktion överbyggdes med en stenmantel och ett jordlager. Till denna etapp hör en brandgrop med en i textil insvept lie och ett tunnvägigt lerkärl. Den första etappen tillhör bronsålder per VI (ca 500 f. Kr.), den andra romersk järnålder (ca 0—400 e. Kr.).

De tullbergska oroligheterna

Ett hundraårsminne

Av Jean Bolinder

**Korporalen, som gjort ett helt lands-
höfding-embete yrt i hufvudet:**

Samuel Tullberg.

(Efter fotografi.)

Bland de skånska frälsebönderna, som tyngdes av dagsverken och ibland också på andra ofördelaktiga sätt var bundna till de stora godsens, utbröt vid 1800-talets mitt en upprorsunge. En livlig förespråkare för frigörelserörelsen var korporalen Samuel Tullberg, om vars öde fil. mag. Jean Bolinder berättar.

Ovan: porträtt av korporal Tullberg ur "Söndags-Nisse" nr 10 (7 mars) 1869.

Den 14 april 1869 kunde man i Kristianstads-Bladet läsa följande: "I söndags em. kort före blandade nedgående tågets avgång från Hässleholm, spred sig ett rykte bland den vid stationen församlade mängden, att den beryktade korporalen Tullberg befann sig i en av tredje klassens kupéer. Alla voro nyfikna att se den store korporalen, och han visade sig slutligen för mängden, därvid en av hans drabanter, som befann sig i samma kupé, förklarade med ljudelig stämma, 'att här befann sig den man, som alla ville betrakta.' I Tullbergs drag avspeglade sig det stolta medvetandet av hans förmenta stora betydelse för frälsebönderna. Hans utseende liknade fullkomligt porträttet i Söndags-Nisse."

Tullbergs berömmelse var av det kortlivade slaget och när nu hundra år gått är det säkert få utanför fackhistorikernas led, som känner till hans namn. Här skall tecknas en snabbskiss av de händelser, som för några korta år gjorde Tullberg känd och okänd, en snabbskiss, som främst baserats på de uppgifter som står att finna i den med Tullberg samtida pressen. Denna visade i allmänhet liten förståelse för Tullberg, men många liberala och radikala tidningar kämpade liksom han för frälsebönderna mot godsägarna. I det följande har tidningarnas politiska färg schematiskt markerats med konservativ, liberal och radikal. Vid sidan av pressen har den ganska utförliga skildring, som landshövdingen över Malmöhus län S. G. von Troil i sina "Minnen" ägnat händelserna, utnyttjats. Det säger sig självt att detta källmaterial har mycket stora brister och författaren är väl medveten om att skildringen därför kommer att stå på en ganska sviktande grund. Hans förhoppning är ändå, att på detta sätt komma åt de stora dragen av

händelseförloppet.

Enligt Troil har det bland skånska frälsebönder fortplantats en tradition från far till son om att deras hemman egentligen tillhörde kronan och icke godsägarna. Hemmanen skulle därför, ansåg man, kunna friköpas och i vissa fall skall också ansökningar om dylika skatteköp ha inlämnats. Då dessa avslogs upphörde försöken. När sedan Tullberg lyckades komma över utdrag ur 1687 års rusttjänstordning, 1697 års rusttjänstlängd och 1698 och 1706 års jordeböcker, så tolkade han dem så att de ännu ägde laga kraft, varför han tyckte sig förstå att en hel del under godsens hörande hemman sedan länge varit reducerade till kronan.

I den 1870 utkomna skriften "Om den skånska frälsebondefrågan" hävdar O. J. Hultgren att kronans återlösningsrätt till kyrkohemman i Halland har behandlats vid en rad riksdagar under 1800-talet och att en undersökning så småningom igångsattes och att resultatet blev att 93 halländska hemman, som ansetts vara kyrko, befunnos tillhöra kronan. Den liberala Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidningen uppgav den 3 febr. 1869 att fem hemman i Kristianstads län, som ansetts vara kyrko, genom ett kammarkollegii utslag av den 26 jan. 1863 förklarats som krono. Vid riksdagen 1866 uppgavs det däremot, enligt den likaledes liberala Göteborgs-Posten 11 dec. 1866, ha blivit avslag på en motion om att ge kyrkohemmansåboerna i Lunds stift samma förmåner i avseende på lösningsrätt till skatte som de i Halland tidigare fått.

Vidare uppges i det radikala Kristianstads-Bladet bönderna i Sörby 1854 från greve Trolle-Wachtmeister på Årup ha tilldömts vissa hemman medan en bonde

Bland de av de tullbergiska oroligheterna drabbade godsens var Marsvinsholm. Efter gammalt foto.

förlorat en som det uppges liknande rättgång mot baron Gyllenkrook på Sinclairholm. I en petition till konungen 1866 säger bönderna på Filkestad och Råbelöf att vid den första av dessa två rättgångar "började frälsebönderna å övriga gods hoppas att även de skulle vederfaras rättvisa" men att den senare rättgången framkallade allmän bestörtning bland frälsebönderna.

Utan att genomgå riksdags- och domstolsprotokoll kan man givetvis inte dra några säkra slutsatser om detta tidiga skede av frälsebondeoroligheterna. Om det lyckats bönder att få skattköpa hemman, vilka tidigare betraktats som kyrko eller frälse, har detta kunnat inspirera till ytterligare försök och om sådana skett i allt större mängd kan myndigheterna ha ansett det befogat att sätta stopp. En sådan omsvängning i myndigheternas inställning i början på 1860-talet skulle kunna tänkas utgöra en av orsakerna till det som sedan följde, nämligen den rörelse, som brukat kallas "De tullbergiska oroligheterna".

Dessa "oroligheter" yttrade sig främst i rättgångar om friköp, inställelse av kontraktsskyldigheter och vräkningar av tredskande bönder. I en kungörelse av den 7 juli 1868 säger landshövding Troil att rörelsen från Kristianstads län spritts till Malmöhus län. Vid fyra skånska gods har oroligheter enligt tidningarna skett 1866 eller tidigare, nämligen vid Gustafsborg (med första uppgivna orolighet 1862), Sinclairholm (1865), Råbelöf (1866) och Össjö (1866). De ligger alla i Kristianstads län, liksom Araslöf där bönderna 1866 tänkte väcka process och Trolle-Ljungby där bönderna i början av 1867 skrev en petition till konungen. Utanför Kristianstads län har en gård i Halland, Sperlingsholm, också deltagit i rörelsen i och med att bönderna där 1866 skrev till K. M:t och begärde skydd och hjälp mot det förtryck de varit utsatta för.

Dessa gårdar har en mycket stor geografisk spridning, så t. ex. ligger det halländska Sperlingsholm drygt fem mil fågelvägen från det närmaste av de aktu-

ella skånegodsen och mellan de av dessa senare, som ligger längst från varandra, är det hela 8,5 mil. Det kan därför synas egendomligt att oron skulle ha flammat upp på så från varandra avlägset liggande gods, medan mellanliggande gårdar icke berörts.

Enligt den radikala Oresunds-Posten gjorde 1864 de stora godsägarna Malcolm och Hugo Hamilton konkurs och deras gods såldes till olika köpare. Bland gårdarna var Gustafsborg, Araslöf och Sperlingsholm. Om oron vid tre av de hamiltonska gårdarna haft samband med grevarnas dåliga affärer eller ej kan på grundval av det föreliggande materialet icke avgöras, men det förefaller ej orimligt att en skuldsatt frälseägare sökt få ut så mycket pengar som möjligt av sina bönder och att dessa då på det ena eller andra sättet opponerat sig.

Accepterar man en dylik hypotes blir den geografiska spridningen inte längre oförklarlig, ingen av de berörda gårdarna ligger nämligen mer än 2,8 mil från någon av de hamiltonska.

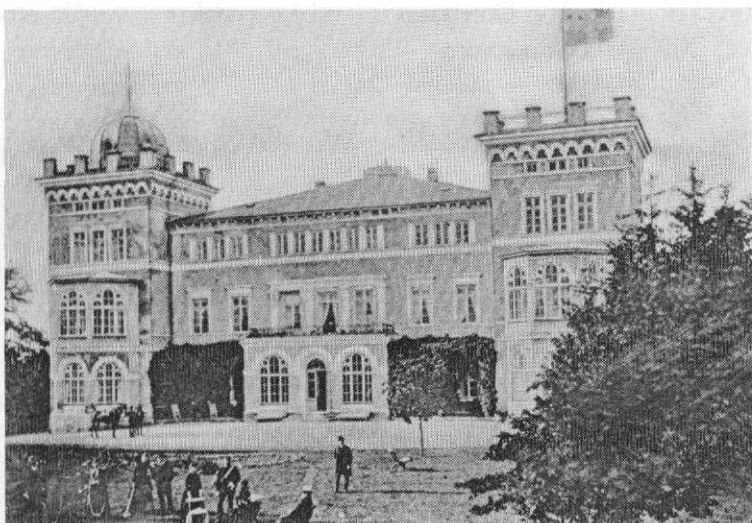
Orsakssammanhanget behöver för den sakens skull ej vara fullt så okomplicerat som att oron från de hamiltonska gårdarna spritt sig till de kringliggande. Så rapporteras oroligheterna vid Sinclairsholm (1865) och Råbelöf (1866) ha inletts före det bönderna på det närmast liggande hamiltonska godset Araslöf 1866 sägs ha väckt process. Tänker man sig här att oron har spritts från Gustafsborg till Sinclairsholm får man räkna med ett avstånd på 3,5 mil, vilket givetvis är möjligt men förefaller mindre plausibelt. I Kristianstads-Bladet 1 april 1865 sägs emellertid att bönderna "i trakten av Araslöf" då de satt in sina pengar på bröderna Hamiltons kontor, vid konkursen gjort stora förluster, vilka

först så småningom gottgjorts. Då Sinclairsholm ligger endast ca 8 km från Araslöf är det därför möjligt att bönderna där kan ha berörts av den hamiltonska kraschen och att oron i detta område börjat, icke vid Araslöf utan vid Sinclairsholm.

Det är i samband med rättegångarna vid Gustafsborg som den f. d. korporalen Samuel Tullberg (1815—1882) dyker upp i materialet. I bl. a. Kristianstads-Bladet uppges 1864 rättegångar fortgå mellan ägarna till Gustafsborgs säteri och frälsebönder, vilka menade sig vara avkomlingar till de ursprungliga innehavarna av kronohemman, vilka senare övergått till att bli frälse. Det uppges vidare att domar i två av dessa processer avkunnats 1862 och 1863 och att de utfallit till frälseägarnas fördel.

Gustafsborgstrakten sägs ha varit Tullbergs egentliga hemort och Tullberg förklarade själv 1869 att han "förut haft rättegångar för bönder under Gustafsborg". Han uppgav dock ej när detta skett. Tidningsnotiserna om oroligheterna vid Gustafsborg nämner icke Tullbergs namn.

Enligt Tullbergs egna uppgifter under ett förhör, skulle den "rättegångsbyrå" som han senare drev i syfte att hjälpa bönderna att friköpa sina hemman, ha öppnats 1863 av en Malmqwist och senare övertagits av Tullberg. Enligt en i Afton-Bladet — samtidens ledande organ på den liberala sidan — redovisad undersökning av besvärshandlingar i finansdepartementet skulle det första mål i vilket Tullberg figurerade vara från 1865. I detta mål har Tullberg själv varit bland dem som sökt besittningsrätt till hemman, som tidigare tillhört det vid denna tid för länge sedan nedlagda Henrikstorps glasbruk i Perstorps socken. Då

Bjersjöholm. Efter gammalt foto.

även Gustafsborg ligger i denna socken kan detta mål ev. ha samband med eller ingå bland dem som förts om hemman tillhörande Gustafsborg.

Givetvis måste dessa olika uppgifter, främst då Tullbergs egna, betraktas med misstro, men då Tullberg själv medgav att han haft rättegångar för bönder under Gustafsborg och då det första målet han figurerar i tycks gälla ett av honom brukat hemman och då slutligen det icke kan visas att han varit med i Gustafsborgstvisterna från deras första början, kan det möjligen finnas fog för att förbinda Tullberg med Gustafsborgsoraligheterna, ej så att han startat dessa utan istället så att Tullberg tack vare processerna vid Gustafsborg fick en första ingivelse till den verksamhet som böndernas "advokat", vilken han senare bedrev.

Oroligheterna vid Råbelöf 1866 betecknar en ny fas i bonderörelsen. Detta gods hade efter långa processer 1864 övertagits av majoren John Kennedy. Frälsebönderna ansåg att han på olika sätt förvärrade deras ställning och på-

stod sig inneha 1600-talsdokument, som visade att säteriet ej hade jordäganderätt till deras hemman. De vägrade uppfylla sina kontraktsskyldigheter och förde rättegångar mot Kennedy. Händelserna behandlades inför Willands häradsrätt den 16 febr. 1866. Över 70 bönder uppges enligt Kennedy ha dömts till vräkning men enligt samma osäkra källa vräktes av dessa endast två. Bönderna sägs även i audiens ha uppvaktat konungen med en petition i saken, dock utan att deras ställning därför förefaller att ha förbättrats.

Förutom att vägran att uppfylla kontraktsskyldigheter liksom därav följande vräkningar av frälsebönder sålunda debuterar i materialet i samband med Råbelöfstvisterna så är det av utomordentligt stort intresse att Tullberg nu för första gången direkt och samtidigt utpekas som agitatorn bakom en oroshärd. Detta sker i en insändare i Kristianstads-Bladet av den 7 febr. 1866.

Råbelöfsoraligheternas betydelse för hela tullbergsrörelsen betonades 1868

mycket starkt av Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning som — säkerligen i polemiskt syfte — skrev: "Om vi ej misstaga oss, leder den oro som nu spritt sig över en god del av Skåne, sitt upphov från det våldsamma handlingssätt varmed en ny ägare av Råbelöfs gård, majoren Kennedy, invigde sitt . . . besittningstagande av detta gods."

Samtidigt med att oroligheterna på Råbelöf pågick rapporterades i Öresunds-Posten att en allvarsam jäsning rådde vid flera andra större herrgårdar i Skåne och 1867 varnar flera tidningar bönderna för att använda Tullberg som sin advokat.

Landshövding Troil skriver om Tullberg att hans bearbetningar tog egentlig fart hösten 1867 men kan spåras ännu längre tillbaka i tiden. 1867—69 var Tullberg rörelsens ledare. Troil förefaller sålunda ha förlagt inledningsskedet för långt fram i tiden. Som redan påpekats ligger emellertid de gårdar som inledningsvis berördes i Kristianstads län och i Halland. Om Troil, vilket förefaller troligt, endast avsett händelser i sitt eget Malmöhus län, blir hans tidsangivelse rimligare.

Rörelsen spreds alltså från Kristianstads till Malmöhus län. Enligt en kungörelse som Troil utfärdade den 7 juli 1868 hade oroligheterna då hållit på nio månader i Malmöhus län. Tullberg daterar i ett förhör spridandet till Malmöhus något tidigare: i maj 1867 hade två frälsebönder under Ellinge som de första i Malmöhus län anlitat honom och Malmqwist. Därefter hade bönder under Barsebäck vänt sig till honom. Tullbergs hem i Malmöhus län, Kärrestorp, ligger endast en dryg mil från Ellinge, däremot hela tre mil från Barsebäck. Denna senare gård hade dock ägor i Färingtofta

socken nära Gustafsborg, varför påverkan den vägen inte kan uteslutas.

Ytterligare några gårdar, som kom att beröras av oroligheterna, ligger i närheten (mellan knappa 4 km. och knappa 3 mil) av Kärrestorp: Rönneholm, Ellinge, Skarhult, Hjularöd och Öfvedskloster.

Troil skriver att rörelsen under juni (1868) spred sig till Malmöhus läns sydöstra del. Här finns också en rad gods som enligt tidningarna deltagit i oroligheterna: Amalielund, Bjersjöholm, Bällinge, Högestad, Krageholm, Marsvinsholm, Ruutsbo, Snogeholm, Stora Herrestad och Söfvdeborg (alla 1868). Mellan de längst från varandra belägna av dessa gårdar är det inte mer än 1,6 mil, men ingen av dem ligger närmare Kärrestorp än 4 mil. Det verkar egendomligt att Tullberg koncentrerat sig på just denna, från hans hem tämligen avlägsna trakt.

Måhända finns det en förklaring till detta i en, åtminstone så här hundra år senare, smått komisk kärleksförveckling i vilken Tullberg spelat huvudrollen.

Tullbergs första hustru avled 1864. Under första delen av hans frälsebondeagitation har han bland sina medhjälpare räknat en Mätta Mårtensdotter, vilken av greve Arvid Posse, som innehade godset Charlottenlund i samma trakt som de ovan uppräknade tio godsens, i ett riksdagstal den 27 jan. 1869 betecknades som "Tullbergs främsta apostel". Göteborgs-Posten går ännu mer rakt på sak och säger att hon var hans "fästekvinna".

Enligt Tullbergs egna uppgifter i ett kansliförhör 1869 hade han sommaren 1868 träffat en annan kvinna och därvid blivit "oense" med Mätta. Denna Mätta var enligt Posse född på Krageholm och Tullberg säger att hon inledde bönderna

Snogeholm. Efter gammalt foto.

i Röddinge, Högestad, Bromma, Sövestad, Borrie och Baldringe m. fl. socknar i rörelsen, och därvid huvudsakligen ledde förhandlingarna, medan Tullbergs egen verksamhet i huvudsak inskränkte sig till att uppsätta ansökningarna. Efter brytningen med Tullberg hade Mätta "ensam styrt och ställt med bönderna i Ystadstrakten". I slutet av 1868 gifte sig Tullberg med den kvinna han träffat och Mätta begav sig till Stockholm där hon bl. a. medarbetade i tidningen National-Regeringen den 23 dec., med en "Adress från en kvinna av folket". Hon uppger där att hon befann sig i huvudstaden i rättegångsvärv för några av sina sockenbor.

Oaktat den misstro med vilken Tullbergs påståenden om att andra än han själv uppvisat bönderna i Ystadstrakten måste betraktas, är det frapperande, dels att den trakt där de tio aktuella godsens ligger, är Mättas hemtrakt och dels att rörelsen där har börjat ungefär samtidigt med hennes brytning med Tullberg. Läg-

ger man därtill hennes eget medgivande att hon skötte rättegångssaker åt bönderna i trakten, torde man med viss rätt kunna hävda att det är Mätta Mårtensdotter och inte Tullberg, som främst ligger bakom att rörelsen spred sig till sydöstra delen av Malmöhus län.

Den 7 juli 1868 utfärdade landshövding von Troil en kungörelse som är riktad till Malmöhus läns frälsebönder. I denna sägs att bönderna dels sökt skatterätt på sina hemman, dels vägrat uppfylla sina kontrakterade skyldigheter. 6 vräkningsansökningar hade beviljats, 15 väntade på handläggning. 53 lagsökningar om oguldna arrenden hade godkänts, 11 väntade på handläggning. 286 personer hade sedan slutet av 1867 sökt åbo- och skatterätt, men alla hade fått sina ansökningar avslagna. Troil ville inte direkt avråda bönderna från att på rättslig väg försöka få sina hemman men han varnade för kontraktsbrott, vilka skulle medföra att bönderna skiljdes från sin jord och sin bärgning.

Troil var inte ensam om att försöka få slut på oroligheterna. Så satte några frälseägare i juli 1868 med hjälp av ett gammalt bysättningsutslag Tullberg i länsfängelset i Malmö, varifrån han dock genast måste lösgivas.

Den 21 aug.—26 okt. var Troil på utlandsresa och fick därunder enligt egen uppgift "lite emellan underrättelser från landssekreteraren i länet". Dessa underrättelser skulle — fortfarande enligt honom själv — i allmänhet ha varit föga oroande. Tidningarna har emellertid en hel del att rapportera. Den liberalt inriktade Skånska Telegrafens meddelar den 16 sept. 1868 att rörelsen mer och mer grep omkring sig. Arbetsupphörande hade skett på Bjereshölm och därunder lydande Kjällesjö liksom Snogeholm och Marsvinsholm. Under sensommar, höst och vinter 1868 omnämner tidningarna rättegångar mot bönder under Krageholm, Högestad, Eriksdal, Snogeholm och från Stenby. Den 7 nov. 1868 skrev den konservativa Snäll-Posten: "Den till sina följder högst beklagliga oron bland frälsebönderna har inom länet sträckt sig såsom vi med visshet känna till följande gods: Barsebäck, Rönneholm, Skarhult, Ellinge, Hjularöd, Högestad, Krageholm, Bjereshölm, Kjällesjö, Ruutsbo, Söfdeborg, Snogeholm, Amalielund, Bälinge, Eriksdal, Röddingeberg, Asmåsa, St. Herrestad och Marsvinsholm och inalles hava mellan 200 och 250 bönder, torpare och husmän genom arbetsinställelse eller på annat sätt deltagit i rörelserna."

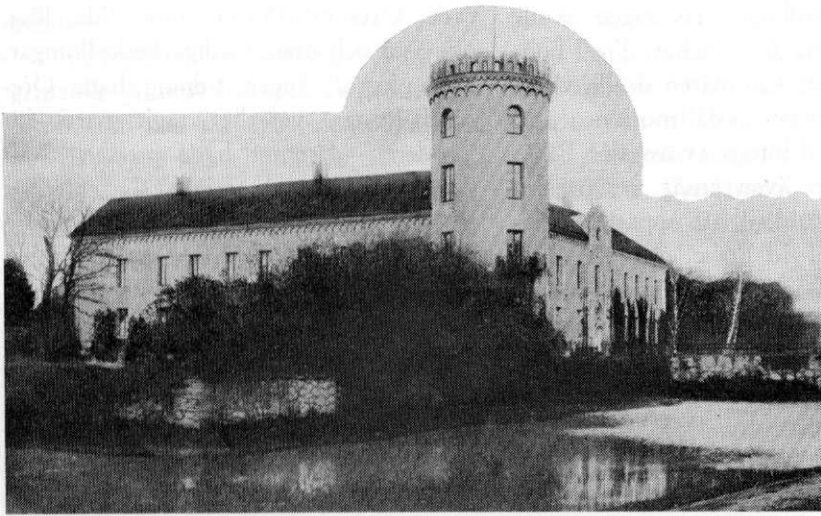
Det förefaller alltså som om oroligheterna ökade starkt under 1868. Landshövding von Troil tycks också ha varit vaksam mot att det hela skulle ta alltför stora proportioner. Hans huvudsakliga medel att få slut på oroligheterna var en-

ligt honom själv "att låta lagen tala". Detta skedde bl. a. genom att skatterättsansökningarna behandlades så skyndsamt som möjligt. Först när de hade avslagits i alla instanser fogade sig "de uppstudsiga". De två första vräkningarna i Malmöhus län skedde i början av nov. 1868. Då Troil fruktade oroligheter fick kronofogden förstärkning vartill Troil själv med sin landssekreterare uppehöll sig i närheten. Ytterligare en vräkning skedde 1868 och då kronofogden vid detta tillfälle mötte motstånd, slog myndigheterna till hårt, hemmansinnehavaren dömdes till två års straffarbete. Nästa vräkning, som inträffade i jan. 1869, skedde i närvaro av militär: 75 man från Albo kompani. Den radikala Folkets Tidning kommenterade landshövdingens metoder med: "Det är nästan som ljöde det: 'Edra herrar hava tuktat Eder med gissel, men jag skall tukta Eder med skorpioner'."

Den 29 sept. 1868 publicerade Öresunds-Posten för att visa hur svårt frälsebönderna hade det ett kontrakt, som uppgavs vara utfärdad av ryttmästare Liedberg. Den 3 nov. beklagade tidningen, i anledning av att inga stockholms- eller göteborgstidningar publicerat kontraktet, det faktum att pressen icke tillräckligt uppmärksammat frälseböndernas svåra förhållanden.

Oroligheterna hade emellertid väckt uppmärksamhet på diverse håll. Så reste justitiekansler Huss till Skåne för att undersöka och även Dagens Nyheters utgivare Rudolf Wall gjorde ett besök i provinsen för att bli närmare underrättad om böndernas förhållanden.

Frälseägarna uppges ha samlats för att rådslå då de fruktade storm vid följande riksdag. Vissa uppgifter i tidningarna och hos von Troil tyder också på att

Söfdeborg.
Efter gam-
malt foto.

några frälseägare givit sina arrendatorer bättre kontrakt med dagsverksskyldigheten utbytt mot avgifter i spannmål.

I dec. 1868 började den radikala National Regeringen utkomma i Stockholm. Tidningen utgavs av Nils Rudolf Munck af Rosenschöld och den uppgav sig bl. a. arbeta för "Bondeemancipationen, eller svenska bondens rätt att liksom ryska bonden friköpa sin jord". Tidningens bana blev kort. Den utkom i tillsammans sex nummer och tvingades under tiden byta namn två gånger, först till "Rätta National regeringen" och sedan till "Nya Nationalregeringen". Sista numret utkom 16 mars 1869.

Nationalregeringen kallades av Öresunds-posten för "Tullbergs organ" och uppgavs säckvis ha östs ut bland frälsebönderna. Själv förnekade Tullberg att han haft något att göra med tidningens uppställande. Den konservativa Ystads Tidning skriver att oron höll på att lägga sig bland bönderna "men så kom den olyckliga 'National Regeringen' i jämförelse med vilket usla blad 'Fäderneslandet' benämnes konservativt."

Den 2 jan. 1869 utfärdade landshövding von Troil en ny kungörelse "för att ännu en gång söka förmå de tredskande bönderna att återgå till deras plikt".

Den av oroligheterna aktualiserade frågan om jordens verkliga natur togs därpå upp i 1869 års riksdag. Det var den radikale bonden Ola Jönsson i Kungshult, som i Andra kammaren väckte en motion om att skrivelse skulle avlätas till K. M:t med begäran om att en kommitté skulle tillsättas för att undersöka vilka fasta egendomar, andra förmåner och rättigheter i Skåne, som så avhändats staten att kronan hade återvinningsrätt.

Då motionen den 27 jan. skulle remitteras uppstod en lång diskussion inledd av Troil, som framhöll att motionären utan bevis påyrkat ingenting mindre än en ny reduktionskommitté. Äganderätten till frälsehemmanen var garanterad ända sedan den danska tiden. Dessutom var äganderätten en sak och oroligheterna en annan. Det hela borde avgöras av en domstol och ej av en kommitté. Oron höll nu på att lägga sig men togs frågan

upp till behandling i riksdagen skulle förhoppningarna åter väckas. Troil hoppades därför att kammaren skulle vägra remiss och genast avslå motionen. En liknande attityd intogs av assessor P. A. Bergström som även ansåg att pressen hade en stor skuld till att upproren uppstått. Greve Arvid Posse, som själv administrerade Skånes största gods sade sig därför ej vilja komma med kritik av motionen utan endast ge en historik över händelserna. Oroligheterna hade väckts av Tullberg men den verkliga skulden låg hos "skandalpressen" mot vilken Posse riktade diverse grava beskyllningar. Om motionen upptogs av riksdagen, skulle den lätt framkalla inbördeskrig i Skåne.

Finansministern C. G. af Ugglas sade att det i 1857 års förordning om skatteförenkling och uppsättande av ny jordebok hade blivit stadgat att inga efterforskningar rörande äganderättsförhållandena skulle sträckas längre än till år 1795. K. M:t hade efter utredning i kommerskollegium avslagit 256 ansökningar om skatteköp. Även Ugglas ansåg att frågans upptagande endast skulle resultera i att oroligheterna skulle sprida sig utanför Skåne.

En rad talare uppträdde vidare, däribland en del skånerepresentanter, som talade för att motionen skulle remitteras till utskott. Så skedde också, men med knappast möjliga marginal, 82 röster för och 81 röster mot.

Motionen behandlades sedan av tredje tillfälliga utskottet som avstyrkte den, varefter den, den 12 mars av andra kammaren utan votering förkastades.

I tidningarna togs naturligtvis det angrepp som av Bergström och Posse riktats mot pressen upp till debatt. På ledande plats den 4 febr. 1869 proteste-

rade Öresunds-Posten mot "de lösa, obevista och osannfärdiga beskyllningar, som gjorts." Ingen tidning hade Öresunds-Posten veterligt tagit parti för bönderna, däremot hade pressen såvitt tidningarna kunde erinra sig enhälligt varnat för Tullberg. Posse angrips mycket starkt och Öresunds-Posten betonar att "nästan hela Sveriges press" inklusive "den gamla aristokratvännen Snällposten" angripit hoverisystemet men att ingen sökt underblåsa oron genom att ta parti för "böndernas kontraktsbrott eller Tullbergs machinationer."

Den konservativa Helsingborgs Tidning passade dock på att anfälla sina motståndare Folkets Tidning och Öresunds-Posten och skrev att de var främsta orsak till att "Tullberg så länge förmått lura bönder". Öresunds-Posten svarade bl. a. med att den "hade få eller inga prenemuranter i de trakter där frälsebondefrågan hitintills företrädesvis varit på tapeten."

Troil menar att kännedomen om att frälseböndernas sak behandlats i riksdagen liksom svartmålningarna av de stora godsägarna i flera skånska tidningar bidrog till "att i ej ringa mån öka jäsningen".

Den 4 febr. 1869 frågade Öresunds-Posten de skånska landshövdingarna om de inte kunde eller inte ville gripa Tullberg. Det är väl knappast troligt att denna utmaning framdrev beslutet men Troil fann i alla fall att det blev alltmer nödvändigt att dra Tullberg inför rätta och motiverar detta med vad som kan vara en eftertänksfulla i medvetande om att Tullberg sedermera frikändes: "om ej därför att man vore viss på, att han skulle kunna fällas, så åtminstone för att minska hans inflytande hos all-

mänheten.”

Omständigheterna kring Tullbergs gripande skildras förutom av pressen, av Troil, som den aktuella tiden befann sig vid riksdagen och ej anlände till Malmö förrän den 20 febr., av Tullberg själv, som i inläga och påminnelse till JO klagar över den behandling han av myndigheterna utsatts för, samt av landssekreterare Krok i en förklaring till JO. Berättelserna divergerar i åtskilliga detaljer men händelseförloppet förefaller i stort ha varit detta:

Landsfiskal Holmström och förre kronolänsmannen Ljungberg förordnades att som åklagare till laga domstol instämna Tullberg. Enligt Öresunds-Posten delgavs Tullberg den 9 eller 10 febr. stämning till Harjagers häradsrätt den 16 febr.

Samtidigt med denna aktion från landshövdingeämbetet igångsattes en annan. Greve Arvid Posse och åbon Måns Berggren i Herrestad angav Tullberg och hans ”sekreterare” Eskil Larsson för att de genom svikligt förfarande skulle ha narrat till sig pengar. Justitiekanslern förordnade därför vice häradshövdingen J. Eneroth att i egenskap av särskild åklagare utföra åtal. Landshövdingeämbetet utfärdade så häktningsorder på Tullberg. Holmström och Ljungberg deltog dock i efterspaningarna. Deras förordnande som åklagare återkallades den 24 febr. Holmström sökte nu förgäves Tullberg i hans hem i Kärrstorp varvid skottlossning förekom.

Den 13 febr. efterlyste landshövdingeämbetet Tullberg:

”*Kungörelse.* Allmännerligen efterlyses för bedrägligt förfarande angivne f. vice korporalen Samuel Tullberg från Kärrstorp i Onsjo härad. Tullberg uppges vara omkring 50 år gammal, stor-

växt, med rödaktigt hår, grå ögon, buskiga ögonbryn, stor näsa och något fetlagt ansikte. Vid anträffandet bör han gripas och till länsfängelset införpassas eller till närmaste kronobetjänt eller stadsfiskal överlämnas. Malmö landskansli den 13 Februari 1869. C. Isberg. P. Krok.”

Efterspaningarna fortsattes och det började ryktas att Tullberg rymt till Amerika. Den 16 febr. inleddes utan Tullbergs närvaro rättegången mot honom vid Käflinge häradsrätt. Samma dag greps han av Eneroth och kronolänsman Gyllensvärd i hemmanet Tranbygget av Kristianstads län. I gripandet har bl. a. ladufogden och skogvaktaren på Gustafsborg, inspektoren på Rönneholm samt veterinären Falk i Åby deltagit. Som denne Falk var gunstling till frälseägaren von Platen så verkar det som om frälseägarna, vilka genom Posse igångsatt aktionen även — via diverse underhuggare — haft del i dess utförande.

I fråga om hur det gick till vid Tullbergs gripande så skiljer sig utsagorna högst avsevärt. Tullberg hävdar i sin klagan till JO att han besköts och träffades av hagel i örat, något som Krok förnekade i sin förklaring. Troil säger ingenting om saken oaktat han ej undlåter nämna skottlossningen i Kärrstorp några dagar tidigare. JO lämnade Tullbergs klagan utan åtgärd.

Tullbergs version kan givetvis misstänkas vara tendensiös då han varit ute efter att sätta fast myndigheterna. Å andra sidan har Krok löpt risk att åtalas för tjänstefel och har därför utomordentligt starka skäl att framställa sitt och myndigheternas handlande i så gynsam dager som möjligt. Vad Troil beträffar så vistades han som redan nämnts

vid den aktuella tidpunkten i Stockholm varför han måste ha baserat sig på vad han hört från andra och då framför allt sin landssekreterare Krok. Ingen av de tre kan således utan vidare godtas som sanningsvittnen i denna fråga.

Den 22 febr. 1869 innehöll Snäll-Posten en skildring av Tullbergs gripande, skriven av en korrespondent från Gustafsborg. Korrespondenten uppger ej sitt namn, men säger bl. a. att "min ladufogde Stolz", "min skogvaktare" och "min brorson" var närvarande då Tullberg greps. Öresunds-Posten skriver den 22 febr. 1869 att bland dem som grep Tullberg var ladufogde Stolz på Gustafsborg, skogvaktaren Swensson från samma gård och herr Wendt. Sammanställer man dessa två notiser torde det stå klart att korrespondenten i Snäll-Posten måste vara disponent Wendt på Gustafsborg.

Wendt skriver att han deltog i jakten på Tullberg men ej personligen var närvarande vid själva gripandet. Om detta bör han emellertid ha fått sina informationer direkt av sin brorson och sina underlydande och då hans skildring måste ha nedskrivits i mycket nära samband med händelserna och vid en tidpunkt då inga efterräkningar ännu befarades, måste den som källa ges ett klart försteg framför de tidigare nämnda relationerna.

Det är därför av intresse att sammanställa Tullbergs, Kroks och Wendts upplysningar om den eventuella beskjutningen av den förstnämnde:

Tullberg: "... när jag ... den 16 febr. påträffades, sköt man med skarpa skott efter mig ... och trenne hagel träffade mitt vänstra öra ..."

Krok (enligt Öresunds-Posten): Rörande den bekanta skjutningen säger herr K. "att skott avlossats ej på T. utan

för att förmå honom att stanna och giva sig" samt att "det icke är sant att T. träffats av två hagel".

Wendt: "... min brorson ... avsköt revolvern mot honom, men det var så mörkt att skotten ej träffade riktigt, likväl raglade Tullberg liksom träffad och höll på att falla ... Nu kom länsman Gyllensvärd springande, och båda förföljarna avsköto på Tullberg ännu fem eller sex skott riktade åt benen ..."

Det förefaller alltså troligt att Krok givit en falsk bild av vad som skett. Beklagligtvis saknas källor motsvarande Wendts berättelse för övriga tilldragelser, som av Krok och Tullberg framställts på olika sätt.

Efter gripandet fördes Tullberg till Hälsingborg där han insattes i stadshäket. Meningen var att han skulle vidarebefordras till Malmö med tåg men då detta måste passera Eslöf och myndigheterna fruktade bråk där, sändes han istället med kronobåt till residensstaden. Att detta förfarande var överdrivet försiktigt får väl landssekreterare Krok anses ha medgivit då han sedermera med egna medel gottgjorde kostnaderna för båtens begagnande.

Även i övrigt tycks myndigheterna ha handlat något överilat under Troils frånvaro.

Natten till den 18 febr. omringade man Tullbergs hem i avsikt att gripa Eskil Larsson. Då en hel del folk samlades och man fruktade bråk eftersändes militär på initiativ av inspektoren vid Stehags närbelägna järnvägsstation. 54 beridna husarer och 40 Smålands grenadiärer anlände men Larsson hade då redan gett sig godvilligt. Myndigheterna lade beslag på gevär, ammunition och handlingar i Tullbergs hem och grep ytterligare två av hans medhjälpare vilka

dock snart släpptes. Tullberg säger att hans hem skövlades och såg ut "som om en kosackhord farit där fram", vilket Krok förnekar.

Den 12 mars ägde rättegången mot Tullberg och Eskil Larsson rum inför Onsjö häradsrätt. Den skildras här efter Öresunds-Postens utförliga referat. Revisionsssekreteraren Aug. Andersson höll rannsakingen och som den förordnade åklagaren Enerot var sjuk företrädde han av landsfiskalen Holmström. Angivare var som nämnts greve Posse och åbon Måns Berggren. Av dessa var endast den senare personligen närvarande. En skrivelse från justitiekanslern och kansliprotokollen över de förhör Tullberg undergått upplästes varefter förhör av ett tjugofemtal vittnen följde. Tullberg och Larsson bestred att de hade uppviglat bönderna. De hävdade vidare att de pengar de mottagit av sina klienter hade använts till att på laglig väg förfäkta deras sak. Som bevis för att han ej var orsak till oroligheterna anförde Tullberg att han aldrig rest till bönderna utan att det var de som sökt honom i hans hem. Tullberg sade vidare att om han fällt något yttrande om våld, så måtte det hava berott på ett missförstånd eller förhastande.

Nämnden beslöt att Tullberg och Eskil Larsson skulle försättas på fri fot, ett beslut mot vilket ordföranden, vad Tullberg angick, fogade sin reservation. Landsfiskal Holmberg tillkännagav därvid sin vilja att "på eget bevåg" häkta Tullberg men tillrättavisades av ordföranden.

Troil säger att utslaget skulle avkunnas vid sommartinget men att det uppsköts till hösttinget. Utslaget avkunnades den 18 okt. Då ingen bevisning förbragts om att svarandena inom domvär-

jan gjort sig skyldiga till vad de anklagats för, frikändes de från allt ansvar i målet.

Öresunds-Posten uppger att en av de bönder som satt i den nämnd som försatte Tullberg och Eskil Larsson på fri fot, kort därefter vräktes från sitt hemman under Trollenäs.

Tullbergs s. k. livvakter instämde den 12 maj till tinget i Åkarp anklagade för att den 11 och 18 febr. ha sökt hindra myndigheterna vid Tullbergs och Larssons gripande och därvid ha lossat diverse skott. Ingenting kunde dock bevisas mot de anklagade.

Samtidigt åtalades en kronofjärdingsman för att han istället för att meddela Tullberg en stämning till Harjagers häradsrätt hade uppmanat honom att hålla sig undan. Den anklagade erkände tilltaget.

Eskil Larsson dömdes senare för att han uppmanat en frälsebonde att göra motstånd vid en vräkning. Det är förmodligen denna dom, som meddelas i Öresunds-Posten den 26 jan. 1871. Den avkunnades av Färs häradsrätt och löd på 6 månaders fängelse.

Som ovan omnämnts klagade Tullberg sommaren 1869 inför JO över den behandling han utsatts för. Skrivelsen — som publicerades i den radikala Dagens Nyheter den 6 aug. 1869 — är även undertecknad av Eskil Larsson samt två andra medhjälpare. Tullberg beskriver bl. a. hur en belöning på 500 rdr uppsattes för hans gripande, hur han jagades av kronobetjäningen och "lejda äventyrare", sköts i örat, belades med järn och hur hemmet vandaliserades. Han talar om "himmelsskriande orättvisor" och anmäler sex namngivna myndighetspersoner däribland Krok till vederbörligt åtal.

I en av JO avfordrad förklaring nekade Krok till de flesta av dessa anklagelser. Eskil Larsson hade gripits för att han ej skulle kunna förstöra bevis och vissa extraordinära åtgärder vid hans gripande skyldes på oron för att folkmassan skulle ingripa.

Justitieombudsmannen fann de klagande oförhindrade att i laga ordning föra talan mot dem det gällde med undantag för Krok varför någon hans ämbetsåtgärd därvidlag ej var påkallad. Ej heller ansågs Tullbergs obestyrkta klagan över visitationen i hans hem eller vissa klagomål från Eskil Larsson utgöra föremål för någon talan mot landssekreteraren. Däremot förordnades åtal mot landssekreterare Krok och ev. mot landshövding von Troil för att Tullbergs andra två medhjälpare häktats och inforslats till Malmö.

Om dessa åtal skriver Troil att de vållade "mycket besvär och mycken skriftväxling, men slutade dock med såväl mitt som landssekreterarens fullkomliga frikännande genom hovrättens utslag den 18 juni 1872".

Omedelbart efter det att Tullberg gripits tycks tidningarna varit tillfredsställda över att så skett. Kristianstads-Bladet menar t. ex. att han "länge varit mogen för fängelset" och Öresunds-Posten skriver berömmande om Gyllensvärd "som har förtjänsten av att hava gripit Tullberg" och som är "känd för sin ovanliga raskhet och duglighet". Det är i en liknande entusiasm över infångandet som Wendt författat sin ovan omtalade notis i Snäll-Posten.

Myndigheternas sätt att sköta affären gav emellertid mycket snart — främst i den radikala pressen — upphov till en ganska allvarlig kritik vilken här endast skall exemplifieras.

Redan den 20 febr. förklarar sig Öresunds-Posten tro att myndigheternas rädsla för bråk vid Tullbergs sändande till Malmö var "fullkomligt grundlös" och tidningen säger att det väckt uppteendelse att han i själva fängelset skulle ha bevakats av två "dragare" och varit belagd med järn. I den radikala Malmö Handels- och Sjöfarts-Tidning säger en "jurist" apropå skotten mot Tullberg att om han hade dödats så hade det varit mord då han ej var dömd eller ens förlustig medborgerligt förtroende. Kristianstads-Bladet kommenterar själva gripandet: "Man har varit nog elak påstå att konungens höge befallningshavande i Malmö vid detta tillfälle lagt i dagen en nära nog löjlig skuggrädsla." Folkets Tidning skriver: "Mycket väsen för ingenting... 40 à 50 man husarer jämte hästar samt 50 man soldater i full rustning och med skarpladdade gevär, dragarna sablar och fällda bajonetter alldeles som de blivit utkommenderade att fördriva ryssar och kosacker." Det snarast konservativa Lunds Weckoblad skriver: "Tullbergs avsändande nattetid på ångslup från Helsingborg faller dock obetingat inom det löjligas ram." Även skämttidningen Söndags-Nisse tycks ha funnit myndigheternas förfarande löjligt och publicerade "En fast otrolig, men sann och förunderligt nöjsam VISA om huruledes den förfärlige upprorsmannen och viglaren Korpral Tullberg och hans tre skrivare manhafteligen övermannades och togos tillfånga av hundra tappra husarer och grenadiärer."

Troil anser att frälsbänderörelsen i slutet av febr. 1869 var i avtagande. Då Tullberg den 12 mars frigavs befarade man att rörelsen åter skulle blossa upp, men så blev icke fallet. Alltför många utslag hade gått bönderna emot och tron

på Tullberg hade rubbats. Oron lade sig därför så småningom. Det var endast vid Rönneholm och ett par andra gårdar i närheten av Tullbergs hem som rörelsen åter blossade upp.

Tidningsmaterialet får komplettera Troils bild: Den 8 februari meddelar Öresunds-Posten att omkring 150 bönder fått sina ansökningar om att deras hemman skulle förklaras för krono avslagna. Ystads Tidning skriver den 22 febr. att sedan Tullberg gripits så har frälsebönderna inget annat val än att gå och be om förlåtelse och att så har skett vid Högestad. Även vid Söfdeborgs och Bjersjöholms gods uppges återgång till arbetet ha skett, och vid möten som Troil i Lövestad och Eslöf höll med godsägare och förvaltare från Söfdeborg, Stora Herrestad, Eriksdal, Högestad och Krageholm i slutet av februari kunde dessa meddela att så gott som alla deras frälsebönder skulle återgå till sina skyldigheter. Frälseägarna och förvaltarna sade sig heller ej för tillfället befara fortsatt oro. Den 18 dec. meddelar Kristianstads-Bladet att "lugnet blivit fullständigt återställt vid de stora godsens".

Vissa tecken till kvardröjande oro kan dock iakttagas under såväl 1869 som nästföljande år: Ägarna till Björnstorp och Ellinge instämdes till tinget i Dalby den 3 maj 1869 av bönder, som yrkade på att de eller kronan skulle tilldömas de hemman de brukade. I samband med målet mot Tullberg vid Käflinge tingsrätt skriver Öresunds-Posten den 26 oktober 1869 att processerna mellan bönder och herremän ännu fortsatte i ganska stor skala och nämner mål om hemman under Ellinge och Barsebäck. Så mycket hade skrivits om sådana mål menar referenten att det "blive nu för vidlyftigt att referera." Bristen på uppgifter om dy-

lika mål kan därför till en del misstänkas bero på att tidningarna tröttnat på att skriva om dem. Den 15 jan. 1870 har Tullberg haft uppe flera mål mot kapten Coyet på Rönneholm och senare samma år omnämns ett mål angående frälsehemman under Barsebäck och Gustafsborg.

Under 1869 omtalar pressen vräkningar bl. a. på Marsvinsholm, Ruutsbo, Ellinge och Klågerup. Troil uppger att mer än 20 vräkningar ägde rum efter det att Tullberg frigavs.

Bonderörelsen ebbade alltså ut, utan att föra med sig några direkta lättnader för frälsebönderna. För Tullberg personligen hade den medfört en kort tid av berömmelse, men även denna var som inledningsvis antytts, av mycket snabbt övergående art. Den 8 juli 1871, endast dryga två år efter det att Tullberg varit den man som "alla ville betrakta" och som stolt visat sig för mängden på Hässleholms station, stod följande notis i tidningen Framåt:

"S. Tullberg, den namnkunnige bondeadvokaten, som lidit slag och fängelse, ära och smälek, ont rykte och gott rykte, allt för frälseböndernas sak, han vars bild en gång prydde 'Fäderneslandet' och 'Söndagsnisse' och vars bedrifter för ett par månader fyllde alla svenska och en stor del danska tidningar — han är nu en bortglömd man. Nej, icke alldeles bortglömd — hans björnar ha haft honom i minne. Den 26 i förra månaden såldes genom exekutiv auktion å Kristianstads läns landskansli den hemmansdel, som han alltsedan de Tullberg-ska oroligheterna innehaft någonstades i Kristianstads skogsbygd, om vi ej missminna oss i Riseberga socken. Gården heter Tranbygget.

Hemmansdelen inropades jämte flera andra tillhörande samma hemmansnum-

mer, av ägaren till Gustafsborgs egen-
dom, landtbrukaren C. Wendt. Det fal-
ler av sig själv att Tullberg ansåg den

exekutiva åtgärden för olaglig och kom-
mer att besvära sig både hos hovrätt och
kung.”

En fast otrolig, men sann och förunder-
ligt nöjsam

U I S A

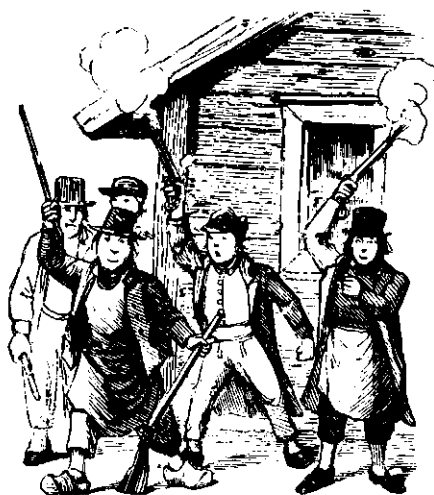
om huruledes den förfärlige upprors-
mannen och viglaren

Korpral Tullberg

och hans 3 skrifvare

manhafteligen öfvermannades och togos till
fänga af hundra tappra hussarer och
grenadierer.

I tretton verser.

(Sjunges som »Betzholz-visan».)

1.

Vill ni höra en sång
på en ynkliger gång
allt om Tullberg, den store korpralen,
som i Skåne har gjort
revolution på hvar ort
och ej darrat för sjelfva fiskalen?

2.

Liksom Ducken han var
en kavatiger karl
mot båd' grefvar och andra baroner.
Aldrig såg di'en flat,
nej, han var ackerat
lika stursker som herremanspersoner.

3.

Och till kungen han skref,
som rent ängsliger blef,
för han trodde, han Skåne skull' mista.
Men till slut gick det så,
herrarna passa' på,
och skref hop till hvarandra en lista.

4.

Ifrån Malmö till slut
ett Troil-tåg gick ut
med hussarer och med grenadierer

när till Kärrstorp de hann,
ingen Tullberg de fann,
30 bönder sa': han inte här är!

5.

Men herr länsman han sa':
»nog ska' honom vi ha»,
och han hviskade vid generalen;
straxt ett helt kompani
trängde böndern förbi
och slog läger hos Tullberg i salen.

6.

Först steg fram en fiskal,
tyckte saken var smal
till att Tullberg, den bisklige, stämma;
men han sprang i källaren
och slog luckan igen,
och der satt han, den syndarn, i klämman.

7.

Men fiskalen han svor:
»hvar är Tullberg? säj, mor,
jag har bref med tre sorters sigiller;
visa straxt, hvar han är —
kanske ligger han der?»
(den fiskalen, han va' ej så viller!)

8.

»Tullberg, genast kom hit,
jag vill visa mitt nit
och dig stämningen kommunicera!»

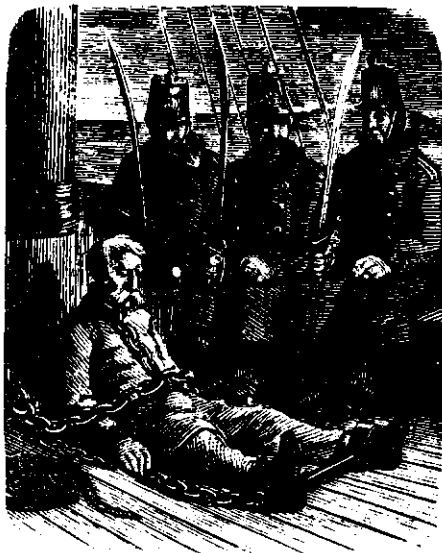
»Tack så mycket», han sa',
»för besvär't ska' ni ha
men stig in, om derute ä' flera »

9.

»Nu du följer med oss,
du och hela din troupe!»
röt generalen, så modig i hågen.
Och de andre också
tänkte häpna uppå,
huru tapper han var, der de såg'en.

10.

»På en kroubåt du förs
(ty till lands vi ej föra)
och med biskliga bojor beslagen!

Och se'n skall ditt »kansli»
genast hopkoppladt bli
och marschera! — Respekt här för lagen!»

11.

Och så togo de dem
och de förde dem hem
allt till Malmö, de tappra hussarer;
hundra man eller så,
emot fyra — hå hå! —
det kan kallas en hjältedat rarer!

12.

Gud ske lof, att man här
ännu tapperhet qvar,
mandom, mod, morske män finns i Sverige;
så att upprorarnas förgås
och i bojor beslås,
när bland fåren som ulfvar de härja.

13.

Nu generalen till sist
sågs författa helt visst
detta herrliga krigstågs historia.

hur med gyllene svärd
de stoltzerat. O värld,
viast förbleknat nu Stenbockens gloria!

Visan är hämtad ur "Söndags-Nisse, illustrerat Veckoblad för Skämt, Humor och Satir. Nr 9 Söndagen den 28 februari 1869."

FÖRHISTORISKT

Vid *Råbelöfs gods* utanför Kristianstad pågår f. n. en undersökning av två bronsåldersrösen. Tidigare har på samma plats liknande röse undersökts av Mats P. Malmer. Av hittills gjorda fynd kan nämnas en sekundärgrav med en rakkniv samt, som särskilt anmärkningsvärt, en dubbelbegravning i centrum av det ena röset i form av två intill varandra placerade stenkistor. Landsantikvariens platsledare är amanuens N. O. Nilsson.

Vid vattenledningsgrävningar i *Skillinge* har påträffats en väl bevarad dubbelkonisk gravurna från yngre bronsålder.

Fornminnesinventering har utförts för *Kristianstads kommunblock*, d. v. s. en stor del av nordöstra Skåne. Det har bedömts angeläget med hänsyn till blockplaneringen att redan innan inventeringen för ekonomiska kartan göra en preliminär redovisning av kända fornlämningar. Antalet fornlämningar inom området är stort och närmast jämförligt med Bjäre- och Österlenregionen.

En "mini-utställning", som under sommaren och hösten skall visas på olika platser i Skåne, främst folkbiblioteken, har iordningställt av Skånes hembygdsförbund. Utställningen har temat "Skånsk bronsålder".

E. T.

I *Ale* nr 3, 1968 inflöt rapport om en givande utgrävning på tomt nr 6 i kvarteret Thor i *Ystad* i samband med schaktningar för nybebyggelse. Nu står de nya husen på plats och av den gamla bebyggelsen återstår endast det s. k. Birgittakapellet i hörnet Östergatan—Bästebrorsgränd. Enligt nybyggnadsprogrammet för tomten skall det senmedeltida lilla stenhuset bevaras och återställas i sitt ursprungliga skick. Just nu är det föremål för en ingående byggnadshistorisk undersökning och uppmätning av medeltidsarkeologerna Birgitta Sjöholm och Britt Thyrén under ledning av landsantikvarien i Lund.

I boken *Sankta Birgittas kapell i Ystad* har Curt Wallin lagt fram sina forskningar rörande husets historia, vilka utgör grunden för den byggnadshistoriska analys som nu måste göras. Det har visat sig att byggnaden ändrats och misshandlats så många gånger, att endast små rester av de ursprungliga murarna finns kvar. De moderna skyltfönstren har nästan helt spolierat gatufasadernas murverk. Trappgaveln mot öster måste ha rivits redan då huset påbyggdes med en andra våning på 1820-talet. Men kanske de bevarade partierna ändå kan ge underlag för en tillfredsställande rekonstruktion av det senmedeltida huset. Många viktiga detaljfrågor rörande det ursprungliga utseendet är ännu obesvarade när detta skrives och rivningen av den påbyggda 1800-talsdelen pågår för fullt. Sommaren 1969 kommer Birgittakapellet att stå som ruin. Kanske finns det anledning att beröra det spännande

I samband med grundgrävningen hösten 1968 för det nya Domusvaruhuset vid Mårtenstorgets östra sida i *Lund* utförde Kulturen en mindre grävningsundersökning. I västra delen av området påträffades en timrad brunn från 1200-talet. Brunnen bjöd ett varierat fyndmaterial. Förutom glaserat rödgods av 12—1300-talstyp och några stengodsskärvor visade den sig innehålla skor, en knivslida, en fragmentarisk gjutform av sandsten och en välbevarad järnnyckel, som var hela 20 cm lång.

Mera centralt på området upptogs ett provschakt på 16 m². I schaktet påträffades på ca 1 meters djup under nuvarande markyta en stensatt rektangulär avfallsgrop som var 1,15 m. djup. De mest anmärkningsvärda fynden i denna var tyskt och venetianskt glas från 1400-till 1600-talet. De skärvor, som var av tyskt ursprung, utgjordes av fragment från en flaska och en botten till en bägare av det ljusgröna waldglaset samt 8 fragment av ett brunsvart s. k. noppglas. De venetianska glasbitarna utgjordes av en bottenkärva av ofärgat glas med inlagda blå och vita trådar samt en mynningsbit av rökfärgat glas med pålagda trådar. I övrigt bjöd de övre lagren i schaktet uteslutande på fynd från nyare tid. Längre ned kom rena medeltidslager med svartgods, kamfragment, och läderföremål. I det äldsta lagret påträffades en 13 cm. lång pilspets av järn.

M. M., B. S.

Kalkstensreliefen med S:t Mikael's strid med draken påträffades vid undersökningen av kanikresidenset i Lund. Foto Kulturen.

Kanikresidenset i Lund — en byggnadsarkeologisk undersökning

I samband med rivnings- och nybyggnadsarbeten på *Folkets hus'* tomt i kvarteret Maria magle i Lund gjorde docent Ragnar Blomqvist 1935 en rad iakttagelser i murverket på gatufastigheten, varvid han kunde fastställa att ifrågavarande byggnad är från medeltiden.

Västra delen av kvarteret Maria magle utgjordes i äldre tid av en enda tomt. Det äldsta skriftliga belägget kan spåras tillbaka till år 1346, då kaniken Nils Bunkeflo i ett testamente gav en gård till uppförande av Jungfru Marias och S:t Nikoalaus' altare i domkyrkan. Denna gård "låg invid S:t Mikael's kyrka, i vil-

ken Johannes Eskilsson nu bor", och i den notis, som efter givarens död inskrevs i domkyrkans gåvobok, betecknas samma gård som "kanikresidenset i S:t Mikael's socken med stenhus mitt emot S:ta Maria magle kyrka".

En omfattande arkeologisk och byggnadsarkeologisk undersökning har under hösten 1968 och våren 1969 utförts av kulturens lundaarkeologiska avdelning på Folkets hustomten i anslutning till den kvarstående medeltida byggnaden. Samtliga väggars in- och utsidor har omsorgsfullt uppmäts och fotograferats, en synnerligen tidskrävande dokumentation. Samma har skett med de huset omgivande kulturlagren.

Då undersökningen berörde såväl gammal tomtmark som gammal gatumark kunde viktiga stratigrafiska och topografiska företeelser, mycket värdefulla för medeltidshusets datering, belysas. I området, omedelbart norr om medeltidshuset, kunde partier av fem olika gatunivåer, hörande till Magle stora kyrkogata, undersökas. Det kan bl. a. konstateras att gatan förskjutits ca 9 meter norrut sedan 1500-talet. De här angivna gatunivåerna har även stor betydelse för bedömningen av åldern på den ursprungliga golvnivån i den medeltida tegelbyggnaden. Ur stratigrafisk och topografisk synvinkel kan huset preliminärt dateras till 1200-talet.

Den arkeologiska undersökningen bidrog för övrigt med flera viktiga upptäckter vad beträffar den aktivitet som bevisligen funnits på området före kanikresidensets tid. Således kan det konstateras att en kontinuerlig bebyggelse funnits alltsedan 1000-talet. Lämningar efter enklare hus med lerklinta flätverkswäggar registrerades. Likaså tillvaratogs ett antal föremål från 1000- och 1100-talen. Ett synnerligen värdefullt fynd gjordes i kanikresidensets södra grundmur. Där satt sekundärt inmurat en kalkstensrelief med ett motiv föreställande ärkeängeln S:t Mikael's strid med draken. Denna sten har med största sannolikhet suttit i den intilliggande S:t Mikaelkyrkan.

A. W. M.

KYRKLIGT

Maglarps gamla kyrka, en av sydsånes

märkligaste medeltidskyrkor, har länge varit i behov av iståndsättning och restaurering. 1950 uppdrog riksantikvarieämbetet åt domkyrkoarkitekten Eiler Graebe att upprätta ett restaureringsprogram och 1954 kunde förslaget framläggas för kyrkorådet. Av olika skäl, främst svårigheterna att anskaffa medel, måste arbetet emellertid ställas på framtiden. Behovet av en iståndsättning särskilt av kyrkans ytterst värdefulla fasta inredning har under senare år blivit allt större. Sedan ett reviderat restaureringsprogram och förslag till konserveringsarbeten framlagts har riksantikvarieämbetet begärt och erhållit 300.000 kronor av statens särskilda lotterimedel för ändamålet, vartill kommer de fonderade medel om 50.000 kronor som församlingen disponerar för restaureringen. Den segslitna frågan om Maglarps gamla kyrkas reparation får alltså nu snart sin lösning. Förhoppningsvis kan arbetena påbörjas redan under innevarande år.

E. G.

I samband med den pågående restaureringen av *Stora Köpinge kyrka* utanför Ystad gjorde amanuens Lars Redin under februari månad en arkeologisk undersökning av marken under golvnivån. Undersökningen motiverades av i huvudsak två skäl. Namnet Köpinge kan förmodas ha rötter ned i vikingatid vilket antyder en möjlighet att stenkyrkan föregåtts av en träkyrka. Det andra skä-

let hänger samman med den stående kyrkans plan. De medeltida delarna av denna, bestående av absid, kor, långhus och torn har uppenbarligen tillkommit under olika etapper. Tillkomstordningen har däremot varit osäker. Undersökningens syfte var således att ta reda på om någon kyrka tidigare än den nuvarande funnits på platsen samt att försöka fastslå de stående murarnas inbördes sammanhang.

Svaret på den första frågan blev negativt. Ingenstans inom de delar av Stora Köpinge kyrka, som undersöktes, konstaterades lämningar av en tidigare kyrka. Ej heller påträffades något, som tydde på att en sådan kyrka skulle ha funnits i omedelbar anslutning till den nuvarande kyrkplatsen. Grävningarna visade att kyrkan lagts på mark som innehöll ett förhistoriskt boplatslager. Detta låg omedelbart under det lager som avsatts då stenkyrkan stod under uppförande. Inga golvrester eller andra spår av någon träkyrka kunde sålunda iakttagas.

Däremot kunde undersökningen lämna viktiga bidrag till lösning av den andra frågan — den stående kyrkans tillkomsthistoria. I schakt, som upptogs i långhuset påträffades grundmurar, som anslöt till det stående murverket i långhusets västra del. Dessa grundmurar var på flera ställen sönderbrutna, men tillräckligt återstod för att en rekonstruktion av deras ursprungliga sträckning skall vara möjlig. Rekonstruktionen visar, att grundmurarna utgör rester av ett tidigt kor med avslutning mot öster i höjd med kyrkans nuvarande triumfbåge. En stor gravkammare från 1600-talet hade tyvärr förstört så mycket av dessa grundmurar att det inte var möjligt att avgöra om koret haft en rak östvägg eller

avslutats med en absid.

Stora Köpinge kyrka har således förlängts åt öster samtidigt som långhusets östliga del breddats. Härmed har dock en komplikation tillstött i och med att det nya koret och absiden kommit att hamna i en nedåt lutande backslutning. Detta medförde att en utjämning av kyrkans golvplan blev nödvändig, varvid lagerbildningen i de ursprungliga delarna av kyrkan delvis förstördes. Senare aktivitet har ytterligare stört vad som återstod. Härigenom går det ej att på arkeologisk väg lämna fasta hållpunkter för en närmare datering av kyrkan och dess olika delar, men det relativa sammanhanget torde efter undersökning vara klart. Viss hjälp i dateringsfrågan lämnar dock murverkets karaktär. Förekomsten av tegel i östra absidfönstrets omfattning och i tribunbågens vederlagslistor tyder på att korutvidgningen skett i slutet av 1100-talet eller början av 1200-talet. Den smalare långhusdelens murverk av små tuffstenskvadrar torde kunna dateras till 1100-talets förra hälft.

I samband med valvslagning under 1300-talets förra hälft försågs kyrkan med kalkmålningar av "Snårestadsmästaren". År 1900 framtog dessa dekorationer varefter de "konserverades" och påbättrades av lundakonstnären C. F. Krebs. I långhusets östra och mellersta valv samt i nykyrkan norr om det medeltida långhuset målade Krebs nya figurframställningar och dekorationer, varvid han anknöt till medeltida valvmålningsskompositioner.

De medeltida målningarna i koret har nu befriats från sina påmålningar av konservator Albert Eriksson. I långhusets mellersta valv har även framtagits en dekoration av Snårestadsmästaren, bestående av hjäss- och ribbornamentik

samt framställningar av Abrahams sköte, Johannes döparen, S:t Laurentius och S:t Nicolaus. I östra långhusvalvet, som är helt ombyggt under nyare tid, samt i nykyrkan, har däremot C. F. Krebs dekorationer behållits.

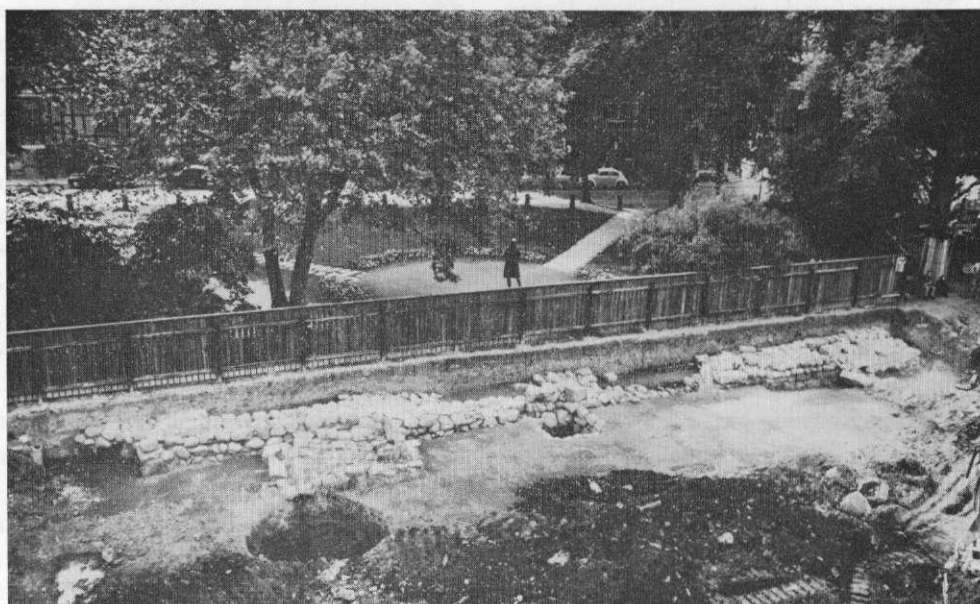
I samband med restaureringen utförs även färgkonservering av kyrkans värdefulla renässansinventarier.

E. G., L. R.

Sommaren 1968 utförde Kulturen en större arkeologisk undersökning i samband med grundgrävningen för Lunds nya stadsbibliotek. Som väntat kom härvid resterna av 1100-talskyrkan S:t

Peter i dagen. Hela kyrkan kunde ej avtäckas eftersom större delen av dess grund sträcker sig in under *Petriplatsen*. Vid den arkeologiska undersökningen frilades endast den norra långhusmuren med en del av absiden samt det senare tillbyggda tornets norra grundmur. Kyrkan visade sig vara en 1100-talskyrka av normalt snitt. Totallängden har med tornet inräknat uppgått till ca 31 m. I fynden från kyrkgrunden ingår bl. a. ett flertal fina glaserade golvflisor från 1200-talet. De är prydda med geometriska mönster samt djurbilder i pålagd vitlera. Innanför kyrkomuren påträffades ett par tegelkistor samt en kista av stenhällar. Kyrkan raserades efter reformationen och området norr om den uppläts då av fynden att döma till profan bebyggelse.

Delar av S:t Peters grundmurar avtäcktes i samband med grundgrävningen för Lunds nya stadsbibliotek. Foto Kulturen.

Grundgrävningarna berörde även den norra halvan av den medeltida kyrkogården. Sammanlagt påträffades och undersöktes här 222 gravar. I det äldre skiktet visade det sig vara vanligt att skeletten vilade på kalkbäddar. I ett mindre antal gravar vilade skeletten på bäddar av träkol. Båda dessa gravbruk har tidigare belagts i gravar från 1000- och 1100-talen.

Efter kyrkans rasering uppläts som tidigare nämnts den norra delen av kyrkogården till profan bebyggelse. Denna manifesterade sig framför allt i ett flertal brunnar som utan hänsyn till gravfriden anlagts på den medeltida kyrkogården. Bland fynden från dessa brunnar som i ett par fall gav rik lön för mödan att tömma dem kan nämnas två laggade spannar beslagna med järnband, en elegant tennsked, ena formhalvan till en gjutform för skedar, ett flertal fina besticksknivar, och en engelsk pundvikt av koppar.

C. W. W.

PROFANT

Under vintern och våren har arbetsmarknadsstyrelsens storarbetsplats i Simrishamn utfört inredning av serveringslokaler i östra längan till *Glimmingehus borg*. Arbetet är ett led i de senaste årens

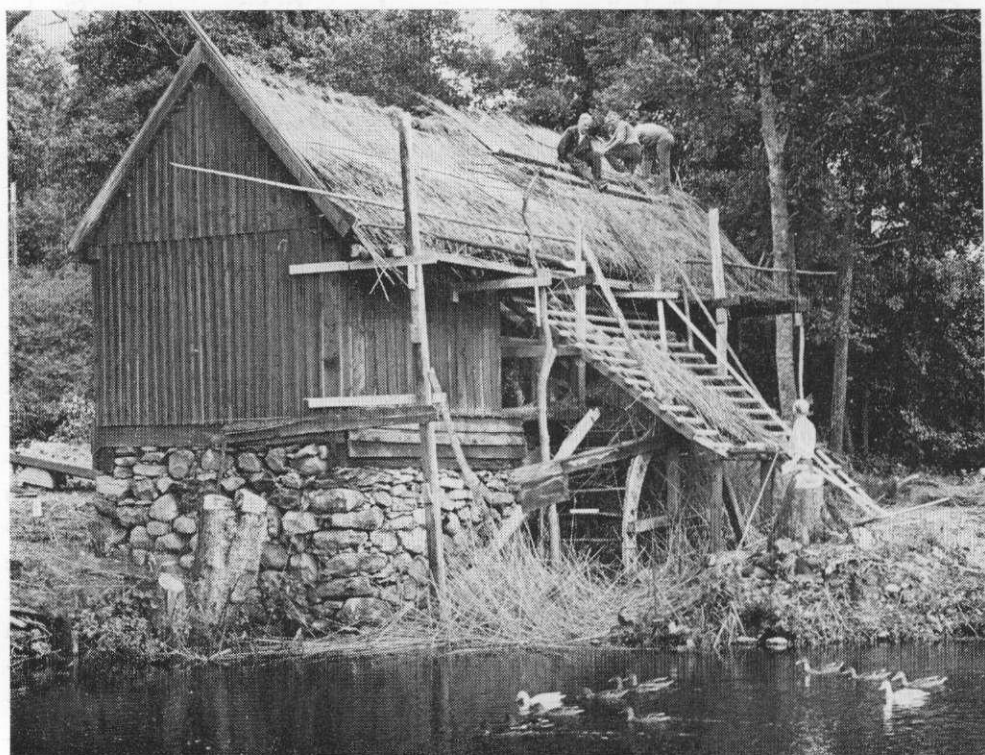
strävanden att förbättra servicen för den besökande allmänheten. Föregående år iordningställdes ett pedagogiskt museum i västra längan. Ritningarna till den nya serveringen (liksom till museet) har på riksantikvarieämbetets uppdrag utarbetats av ark. SAR Torsten Leon-Nilson.

Under våren har huvudparten av restaureringen av Gamla gästgiveriet in- till Lilla torg i *Simrishamn* slutförts. Fornminnesföreningen har erhållit 100.000 kronor av lotterimedel för ändamålet. Byggnaden är viktig för miljön i denna centrala del av den äldre bebyggelsen. Riksantikvarieämbetet och staden har haft gemensamma överläggningar om åtgärder för ytterligare tre aktuella objekt och ämbetet har hos arbetsmarknadsstyrelsen ingett ansökan om restaureringsarbeten för ca 400.000 kronor. F. n. är också ett förslag till bevaringsplan för staden under utarbetande.

E. T.

Vägförvaltningen i Kristianstad har nyligen aktualiserat frågan om ny sträckning av riksväg 14 mellan Rörums by och *Brösarp*. Enligt ett par av de diskuterade alternativen skulle den nya sträckningen komma att beröra Brösarps södra backar och få allvarliga konsekvenser för denna hittills orörda landskapsmiljö. Frågan är av betydelse både ur naturvårdssynpunkt och med hänsyn till kulturlandskapet. Landsantikvarien i Kristianstad har därför förordat ett alternativ söder om Brösarp, som inte skulle medföra något ingrepp i backarna.

E. T.

Den lilla ramsågen vid Bålamöllan under pågående restaureringsarbete.
Foto Skåne-Bild, Eslöv.

På den drygt 1 km långa sträckan mellan *Hasslebro* och *Stockamöllan* väster om Ringsjön har Rönneån drivit en liten vattensåg och fyra kvarnar: den sedan länge försvunna Bromöllan, Bålamöllan med tre väldiga vattenhjul och fem kvarnar, Rönne Mölla, som fortfarande fungerar, och slutligen Stockamöllan, numera kontor.

Den lilla vattensågen, som ligger mitt emot Bålamöllan på åns norra strand, håller f. n. på att restaureras under landsantikvariens i Lund överinseende. På sin tid var den en viktig leverantör av ekvirke till bl. a. Kockums varv i Malmö. Verksamheten lades ned 1917.

Byggnaden förses nu med nytt vass-

tak, stengrunden kilas om, vattenhjulet repareras, maskineriet rätas upp och luckmekanismen, som reglerar vattentillförseln, sätts i stånd. AMS har ställt medel till förfogande och bidrag har dessutom lämnats av Frosta härads hembygdsförening. Det praktiska arbetet leds av förman Tore Nilsson.

Planer på att iordningställa den stora Bålamöllan föreligger också och ett restaureringsprogram kommer att upprättas med riksantikvarieämbetets hjälp. Ett led i upprustningen av den kulturhistoriskt intressanta och ur naturvårdssynpunkt värdefulla miljön utgör de röjningar av åstränderna, som utförs genom länsstyrelsens naturvårdssektion.

C. B.

INNEHÅLL

Björn Ambrosiani: Uppdrag för utgrävare	1
Jean Bolinder: De tullbergiska oroligheterna	11
Aktuellt om antikvariskt	
Egon Thun: notiser från Kristianstads län	29
Evald Gustafsson: Birgittakapellet i Ystad	30
Märta Månsson och Birgitta Sjöholm: Mårtenstorget i Lund	30
Anders W. Mårtensson: Kanikresidenset i Lund	31
Evald Gustafsson: Maglarps gamla kyrka	32
Evald Gustafsson och Lars Redin: Stora Köpinge kyrka	32
Claes W. Wahlöö: S:t Peter i Lund	34
Egon Thun: Glimmingehus	35
Egon Thun: Brösarps backar	35
Carin Bunte: Bålamöllan	36

EFTERTRYCK, helt eller delvis medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

STÖD

De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

ALDRE HÄFTEN

av "Samlingar till Skånes historia", "Skånska Samlingar" och "Historisk tidskrift för Skåneland" samt andra av föreningen utgivna skrifter kan erhållas genom hänvändelse till föreningens sekreterare, antikvarie Nils Nilsson, Kulturen, 223 50 Lund.

BLIV MEDLEM

Årsavgiften 15 kr insättes på föreningens postgiro, Lund 24 68 31, c/o kassören, museichef B.-A. Person, 432 00 Varberg.

Medlem erhåller kostnadsfritt ALE, Historisk tidskrift för Skåneland.

CWK GLEERUP BOKFÖRLAG

LUND

Kr 5: —